

وضعیت موجود مجموعه‌های نقشه‌های جغرافیایی در کتابخانه‌های تخصصی تهران

اثر: شیرین اکبری*

(ص ۱۰۹ تا ۱۳۱)

چکیده:

ارزش اطلاعاتی نقشه‌ها برای جامعه اطلاع‌رسانی و کتابداران کتابخانه‌های تخصصی مسلم است. به همین جهت انجام تحقیقی به منظور نشان دادن وضعیت موجود مدارک و لزوم سازماندهی آنها احساس شد. هدف از این تحقیق، بررسی وضعیت ذخیره و بازیابی نقشه‌ها در کتابخانه‌های تخصصی جغرافیایی شهر تهران و ارائه پیشنهادهایی برای بهینه‌سازی وضع موجود مجموعه‌های نقشه‌ها است. تجزیه و تحلیل آماری جداول، نه تنها ارزش نقشه‌ها را به عنوان یک منبع اطلاعاتی مشخص می‌کند، بلکه نقص نظام سازماندهی کنونی نقشه‌ها را در این مراکز و لزوم نمایه‌سازی آنها را معلوم می‌سازد. پس از بررسی مشخص گردید که بیشترین نقشه‌ها متعلق به سازمان نقشه‌برداری کشور است. استفاده از اندکس نقشه رایج‌ترین روش تنظیم نقشه در این مراکز است. همچنین ۷۲/۷ درصد سازمانهای مورد بررسی از امکانات رایانه‌ای برخوردارند ولی از این امکانات، در ذخیره‌سازی اطلاعات و چاپ و تکثیر نقشه استفاده نمی‌کنند و از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای فقط برای ورود اطلاعات مواد کتابی استفاده می‌شود و امر بازیابی اطلاعات منابع جغرافیایی که مهمترین هدف اطلاع‌رسانی این مراکز است هنوز کاربردی قابل توجه در کتابخانه‌های مورد بررسی ندارد.

تحقیق حاضر، به این منظور انجام گرفته تا نه تنها چگونگی وضعیت نقشه‌ها در این کتابخانه‌ها شناسایی و تعیین شود بلکه پیشنهادهایی ارائه شود که برای این سازمانها و سایر سازمانهایی که در همین زمینه فعالیت می‌کنند قابل استفاده باشد.

واژه‌های کلیدی: سازماندهی نقشه‌ها، مجموعه نقشه‌ها، کتابخانه‌های اختصاصی، منابع جغرافیایی، نقشه‌ها.

مقدمه

نقشه‌ها به دلیل نقش مهمشان در بازیابی اطلاعات جغرافیایی، کلید تحقیق و تجسس هستند و از بهترین ابزارهای کسب آگاهی از اطلاعات جغرافیایی به شمار می‌روند. متأسفانه یکی از مشکلات کنونی اغلب سازمانهای نگهداری و دستیابی به نقشه‌ها این است که کیفیت نقشه‌ها اکثراً به مرور زمان کاهش یافته، در بعضی از موارد حتی در خطر نابودی قرار دارند. در ضمن، این نقشه‌ها معمولاً انبار وسیعی را به خود اختصاص می‌دهند و دستیابی به آنها مستلزم صرف زمان و هزینه بسیاری است. در تحقیق حاضر یکی از هدفها شناسایی روش یا روشهای بکار رفته در ذخیره و بازیابی نقشه‌ها بوده است. روشهای سازماندهی نقشه‌ها در کتابخانه‌های انتخاب شده متفاوت است و با توجه به اینکه نیازهای اطلاعاتی و اهداف مؤسسات و سازمانها با هم فرق دارند، سیاستهای سازماندهی نیز که براساس این نیازها و اهداف شکل گرفته و تنظیم شده‌اند با یکدیگر متفاوت‌اند.

به منظور آشنایی با مجموعه‌های مواد نقشه‌ای موجود در ایران و آگاهی از کم و کیف آنها، تعدادی از این مجموعه‌ها که از اهمیت بیشتری برخوردارند مورد مطالعه قرار گرفت. بدون تردید، مراکز دیگری وجود دارند که به دلایل مختلف از گستره اجرایی این پژوهش دور مانده‌اند.

معرفی پژوهش

بیان مسأله

امروزه در تحقیقات علمی، نقشه به عنوان وسیله‌ای بسیار کارآمد، مورد استفاده قرار می‌گیرد. تقریباً تمام جهانیان با این وسیله آشنا هستند و از طریق نقشه راهها، نقشه‌های شهری، و راهنماهای گردشگری با این وسیله مأنوسند. با گذری در کتابخانه‌ها و مراکز اسناد، خصوصاً مراکز تحقیقاتی نظیر دانشگاهها، و مؤسساتی که

نقشه، از دیرباز به عنوان منبع اطلاعاتی مورد توجه نبوده است و عموماً کار اصولی و استاندارد در جهت تنظیم و نگهداری نقشه‌ها انجام نشده است. نهایت اینکه در برخی از مراکز نقشه‌ها را با توجه به موضوع، یا منطقه جغرافیایی و یا بر حسب اندازه و مقیاس در فایل‌ها و کسوه‌های مخصوص نگهداری می‌نمایند. با توجه به اهمیتی که نقشه‌ها در اطلاع‌رسانی دارند در شمار منابع مهم اطلاعات جغرافیایی محسوب می‌شوند. به همین جهت لازم است نگهداری و سازماندهی آنها با دقت بیشتری انجام گیرد؛ تا اطلاعات سریعتر و صحیحتر به دانشپژوهان و متخصصان انتقال یابد. از آنجا که منابع جغرافیایی عموماً دارای تصاویر و نقشه از نقاط جغرافیایی هستند، فن‌آوری چند رسانه‌ای بهترین بستر برای ذخیره‌سازی و بازیابی اطلاعات آنها محسوب می‌شود. از جمله برای دستیابی به اطلاعات مکانی در اطلسهای چاپی، که اغلب به دلیل بزرگی ابعاد، کار با آنها مشکل است و فضای زیادی را نیز اشغال می‌کنند، ابتدا باید به نمایه آنها رجوع نمود و سپس اطلاعات را از صفحات بزرگ آنها استخراج کرد. در حالی که با کمک سیستمهای جدید اطلاعات جغرافیایی، کافی است اسم مکان مورد نظر وارد رایانه شود و آنگاه می‌توان نقشه و تصاویر مربوط به آن همراه با توضیحات نوشتاری، اطلاعات آماری در قالب جدول و نمودار و قطعات صوتی (موسیقی و گویش محلی) را در کنار هم مورد بازیابی قرارداد. در تحقیق حاضر سعی شده است که سیستمهای اطلاعات جغرافیایی نیز معرفی گردد.

هدف پژوهش

هدف نهایی فعالیتهای هر کتابخانه اعم از گردآوری، سازماندهی، آماده‌سازی و امانت، اشاعه اطلاعات است و شاید بتوان گفت که مهمترین شاخص ارزیابی یک کتابخانه، میزان توفیق آن در ارائه اطلاعات است. ارائه اطلاعات دقیق و روزآمد از یک مجموعه نیازمند سازماندهی آن منابع است. این پژوهش با هدف

جغرافیایی شهر تهران و نمایش کارکرد یا کمبودهای ابزارهای بازتابی اطلاعات جغرافیایی در این کتابخانه‌ها انجام گرفته است. نتایج این پژوهش می‌تواند در کتابخانه‌های بررسی شده برای اصلاح وضعیت مجموعه‌ها، مورد استفاده قرار گیرد.

پرسشهای اساسی

- با توجه به هدف تحقیق، پرسشهای زیر مطرح گردید:
- (۱) وضعیت موجود مجموعه‌های نقشه در کتابخانه‌های مورد مطالعه از نظر تعداد، شکل و نوع چگونه است؟
 - (۲) در کتابخانه‌های مورد مطالعه از چه روش یا روشهایی برای ذخیره و بازتابی اطلاعات جغرافیایی و ارائه خدمات استفاده می‌شود؟
 - (۳) چند درصد از کتابخانه‌های مورد مطالعه از فن‌آوری جدید (رایانه) برای سازماندهی و بازتابی اطلاعات جغرافیایی استفاده می‌کنند؟

تعاریف عملیاتی اصطلاحات

در این بررسی اصطلاحات زیر با چنین معانی بیان شده است:

کتابخانه تخصصی: کتابخانه‌ای با مواد کاملاً اختصاصی که بتواند در زمینه‌ای خاص، اطلاعات جامعی برای پژوهشهای تخصصی ارائه نماید.

نقشه: نمایش ترسیمی عوارض پوسته زمین یا تصویر فضایی از کره زمین را نقشه گویند و به سطحی اطلاق می‌شود که تمام یا بخشی از رویه زمین را از طریق تصویر منعکس سازد.

بررسی وضعیت موجود: منظور بررسی مجموعه نقشه‌ها از نظر حجم مجموعه، انواع آن، سازماندهی و ارائه خدمات در کتابخانه‌های مورد مطالعه است.

روش و جامعه مورد مطالعه

گرفته است. پرسشنامه شامل ۳۸ سؤال است که ۳۴ سؤال آن به صورت بسته و ۴ سؤال آن برای بررسی مشکلات و ارائه پیشنهادها نسبت به مسأله به صورت باز تنظیم شده است.

کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعات جغرافیایی جامعه مورد مطالعه عبارتند از:

- ۱- کتابخانه سازمان نقشه‌برداری کشور
 - ۲- مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران
 - ۳- اداره سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
 - ۴- کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران
 - ۵- موسسه تحقیقات جغرافیایی دانشگاه تهران
 - ۶- مرکز تحقیقات مناطق کویری و بیابانی ایران
 - ۷- کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
 - ۸- موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب
 - ۹- مرکز آمار ایران
 - ۱۰- سازمان زمین شناسی کشور
 - ۱۱- مجلس شورای اسلامی
- به دلیل محدود بودن جامعه مورد مطالعه، نمونه‌گیری نشده و کل جامعه مورد پرسش قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

تحقیق حاضر اولین کار مدون راجع به نقشه نیست چرا که قبل از آن خانم گلنم صمیمی و آقای پرویز مؤیدطلوع نیز از جنبه‌های مختلف به این موضوع پرداخته‌اند.

۱- صمیمی، گلنم. «بررسی وضعیت نقشه‌ها و اطلسها در ایران به ویژه در کتابخانه‌های تهران». پایان‌نامه فوق‌لیسانس کتابداری، دانشکده علوم تربیتی،

۲- مؤید طلوع، پرویز. «فهرست‌نویسی مواد نقشه‌ای براساس قواعد ISBD(CM)». پایان‌نامه فوق لیسانس کتابداری، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران، ۱۳۶۴.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم گلفام صمیمی تحت عنوان «بررسی وضعیت نقشه‌ها و اطلسها در ایران» به بررسی وضعیت نقشه‌ها در کتابخانه‌های دانشگاهی ایران در سال ۱۳۵۴ پرداخته است و آقای پرویز مؤید طلوع در پایان‌نامه خود در سال ۱۳۶۴ بیشتر به موضوع فهرست‌نویسی مواد نقشه‌ای در کتابخانه‌ها اشاره داشته است.

نظر به اینکه بررسی وضعیت موجود مجموعه‌های نقشه در کتابخانه‌های تخصصی جغرافیایی شهر تهران با تأکید بر چگونگی گردآوری، سازماندهی و ارائه خدمات از آنها و بررسی کاربرد رایانه در تهیه اطلاعات نقشه امری کاملاً جدید است و تاکنون در این زمینه بررسی خاصی انجام نگرفته است و با توجه به نیازی که در این زمینه احساس می‌شد و جای خالی تحقیقی در این باره، بویژه در رشته کتابداری، مشهود بود بنابراین به پیشنهاد سرکار خانم دکتر بنی اقبال این امر به نگارنده محول گردید که هم‌اکنون در کتابخانه سازمان نقشه‌برداری کشور با معضل سازماندهی مجموعه نقشه‌ها روبرو هستم.

معرفی جامعه پژوهش

۱- سازمان نقشه‌برداری کشور

در سازمان نقشه‌برداری کشور، نقشه‌ها در قسمت خدمات فنی نگهداری می‌شود و کتابخانه فاقد هرگونه نقشه است. محل بایگانی و نگهداری زیرزمین وسیعی است و نقشه‌ها پس از ثبت در کاردکس، در کشورهای افقی نگهداری می‌شود. هر نقشه در پاکتی به اندازه خود قرار می‌گیرد و در گوشه سمت راست پایین نقشه برجسته‌ی الصاق می‌شود که مشخصات نقشه روی آن ثبت شده است.

گردآوری نقشه‌ها در این سازمان از دو طریق انجام می‌شود: تولید داخلی و اهدا از سازمانها و مؤسسات خصوصی و دولتی. در این مرکز نقشه‌ها فهرست‌نویسی و رده‌بندی نشده‌اند و بازیابی نقشه‌ها از طریق اندکس نقشه انجام می‌گیرد. این مرکز به طور متوسط ۵۰۰ نفر در ماه مراجعه کننده دارد که با تکثیر نقشه‌ها، نیاز محققان و دانشجویان و متقاضیان را مرتفع می‌سازد.^۱

۲- مرکز آمار ایران

کتابخانه مرکز آمار ایران، مجموعه‌ای بسیار کوچک از نقشه را در بخش مواد سمعی و بصری نگهداری می‌کند. نقشه‌ها در این کتابخانه بعد از ثبت، فهرست‌نویسی توصیفی و تحلیلی شده با استفاده از دستنامه قواعد رده‌بندی روسو، رده‌بندی و سپس در بانک اطلاعات کتابخانه ذخیره می‌شوند. روش گردآوری نقشه‌ها در این کتابخانه خریداری است. در مورد حفاظت نقشه‌ها کار اصولی انجام نگرفته است، فقط نقشه‌ها را در قفسه‌های عمودی نگهداری می‌نمایند. این مرکز با انتشار کتب و گزارشهای آماری، محققان، استادان دانشگاهها و دانشجویان را در امر پژوهش یاری می‌نماید.

۳- اداره جغرافیایی نیروهای مسلح

این اداره در حال حاضر یکی از بزرگترین سازمانهای تهیه نقشه در کشور است که نقشه‌های مورد نیاز سازمانهای دیگر را در مقیاسهای مختلف تهیه می‌کند. در این اداره، نقشه‌ها در کشورهای افقی و عمودی واقع در قسمت آرشیو نگهداری می‌شود. هر نقشه را در پاکت جداگانه‌ای می‌گذارند و روی آن شماره می‌زنند و به ترتیب در کشورهای بایگانی قرار می‌دهند، به نقشه‌ها براساس اندکس نقشه، شماره بازیابی داده می‌شود. در این اداره از روشهای گفته شده برای سازماندهی و نگهداری نقشه استفاده نمی‌شود. این اداره، از طریق انتشار کتب مختلف

برای استفاده از امکانات آرشیو نقشه اداره جغرافیایی ارتش معرفی نامه رسمی ضروری است. متأسفانه به علت عدم پاسخگویی به سؤالهای پرسشنامه اطلاع دیگری از نظام سازماندهی مجموعه ارائه نشده است.

۴- سازمان زمین شناسی کشور

سازمان زمین کشور، انواع نقشه‌های زمین شناسی را تهیه می‌کند. گردآوری نقشه‌ها از ۳ طریق صورت می‌گیرد: تولیدات داخلی، خریداری و مبادله. در این سازمان نقشه‌ها پس از ورود به کتابخانه در دفتر ثبت می‌شوند و پس از فهرست‌نویسی و رده‌بندی در کشورهای افقی و عمودی در قسمت آرشیو نقشه نگهداری می‌شوند. از هر نقشه منتشر شده این سازمان، یک نسخه در کتابخانه گذاشته می‌شود ولی این نقشه‌ها به مراجعه کنندگان امانت داده نمی‌شود. هر روز گروه زیادی که تعداد آنها در ماه به طور متوسط به ۱۰۰۰ نفر می‌رسد به آرشیو نقشه سازمان زمین شناسی مراجعه می‌کنند. در این سازمان کار اصولی برای نگهداری نقشه‌ها انجام نگرفته است.

۵- سازمان جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی

سازمان جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی مؤسسه‌ای خصوصی است که از سال ۱۳۵۳ فعالیت خود را در زمینه تهیه، چاپ و انتشار انواع نقشه از ایران و سایر کشورها و قاره‌های جهان و همچنین کتب جغرافیایی شروع کرده است. نظر به اینکه فعالیت این مؤسسه تولیدی و تجاری است لذا از قواعد معینی برای نگهداری و طبقه‌بندی نقشه‌های خود استفاده نمی‌کند. گیتاشناسی، مجموعه قابل ملاحظه‌ای از نقشه‌ها را گردآوری کرده است ولی نظمی که در فروشگاه این مؤسسه وجود دارد مطابق سلیقه شخصی متصدی فروش است و از قاعده مدونی پیروی نمی‌کند. ضمناً از مجموعه فوق خدمات عمومی ارائه نمی‌شود.

۶- مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب

مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب نیز مؤسسه‌ای خصوصی است که با تهیه نقشه‌ها و کتب جغرافیایی متعدد نقش مهمی در اشاعه علم جغرافیا داشته است. مؤسسه دارای کتابخانه‌ای خصوصی است که ۱۸ هزار جلد کتاب و ۱۵ هزار جلد مجله جغرافیایی و کره جغرافیایی زینت بخش آن است. طی بازدیدی که از سالن آرشیو نقشه به عمل آمد، معلوم شد که سالن آرشیو نقشه‌ها هم به اندازه آرشیو اطلسها و کتابها غنی و کامل است اما متأسفانه برای سازماندهی این مجموعه غنی کاری اصولی انجام نگرفته است. در حالی که با طبقه‌بندی مناسب، این آرشیو غنی می‌تواند برای علاقه‌مندان به دانش جغرافیا یک منبع اطلاعاتی کامل باشد.

این مؤسسه دارای نقشه‌هایی است که به سبب جلوه‌های هنری و ارائه سبک خاص از برجسته‌ترین نمونه‌های نقشه به شمار می‌آیند. نقشه‌هایی که استاد عباس سحاب با قلم و مرکب از شهرهای ایران رسم کرده است به سبب ظرافت خاص و منحصر به فرد، به عنوان آثار نفیس هنری ماندگار شده‌اند.

این مؤسسه نقشه‌ها را از طریق خریداری گردآوری می‌نماید. نقشه‌های قلمی و نقشه‌های چاپی در کشورهای افقی در سالن آرشیو نقشه نگهداری می‌شوند. بازیابی نقشه‌ها از طریق اندکس نقشه امکان‌پذیر است. مراجعان این مؤسسه را استادان علم جغرافیا و محققان تشکیل می‌دهند با ارائه معرفی‌نامه می‌توانند از منابع رهگشا و پرمحتوای آن استفاده کنند. این مؤسسه برای نگهداری نقشه‌ها از روش الصاق با چسب مرطوب روی پارچه استفاده می‌نماید و نقشه‌های قدیمی خود را به کمک سازمان اسناد ملی ایران ضد عفونی می‌کند.^۲

منظور استفاده دانشجویان و استادان رشته جغرافیا گردآوری نموده است. در این مرکز نقشه‌ها را پس از خریداری در دفاتر ثبت می‌نمایند و بعد از ثبت در کشورهای افقی قرار می‌دهند. بازیابی نقشه‌ها از طریق اندکس نقشه امکان‌پذیر است. مراجعان این مرکز را دانشجویان، پژوهشگران و کارمندان مرکز تشکیل می‌دهد. همچنین در اینجا از روش الصاق با چسب مرطوب روی پارچه برای مرمت نقشه‌ها استفاده می‌شود. استفاده از نقشه‌ها برای دانشجویان مرکز آزاد است و دانشجویان خارج از مرکز با ارائه معرفی‌نامه می‌توانند از نقشه‌ها استفاده نمایند.

۸- مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران

مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران با هدف بهره‌مند ساختن شهروندان از تازه‌ترین دستاوردهای سیستم اطلاعات جغرافیایی، واحد فروش نقشه را در سال ۱۳۷۳ بنیان نهاد و این واحد تلاش می‌کند شهروندان به سرعت و به آسانی به نقشه‌ها و دیگر اطلاعات جغرافیایی مورد نیاز خود دسترسی پیدا کنند. خریداران اطلاعات عرضه شده به ترتیب شهرداریها، سازمانهای دولتی، بخش خصوصی، مراکز آموزشی دولتی و اشخاص حقیقی هستند. در این واحد بازیابی نقشه‌ها از طریق اندکس نقشه و همچنین با استفاده از سیستم رایانه‌ای در محیط CAD امکان‌پذیر است. کتابخانه تخصصی مرکز هم‌اکنون بیش از ۹۰۰ جلد کتاب فارسی و لاتین در زمینه سیستمهای اطلاعات جغرافیایی دارد. این مرکز نیز نقشه‌های خود را برای ضد عفونی به سازمان اسناد ملی ایران ارسال می‌کند. در این مرکز ابتدا کمیته انتخاب نقشه‌ها را برمی‌گزیند و سپس خریداری می‌نمایند. تعدادی از نقشه‌ها از طریق اهدا و مبادله دریافت شده است. در این مرکز، نقشه‌ها را پس از ثبت در دفتر در کشورهای افقی نگهداری می‌نمایند. توجه به چاپ کتب و سایر منابع جغرافیایی از جمله مسؤولیت‌هایی است که مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران درباره آن اندیشیده است.^۳

۹- مؤسسه تحقیقات جغرافیایی دانشگاه تهران

مؤسسه تحقیقات جغرافیایی دانشگاه تهران در جهت پیشبرد دانش جغرافیا همواره خدمات و راهنمایی‌های شایان ذکری را به محققان و دانش پژوهان دوره‌های عالی جغرافیا و سایر رشته‌های مربوطه ارائه نموده است. این مؤسسه در سال ۱۳۳۶ تأسیس گردید و سعی نمود برای پیشبرد اهداف تحقیقاتی و آموزشی دانش جغرافیا، مدارک جغرافیایی اعم از کتب و نشریات، انواع نقشه‌ها و عکسهای هوایی و تصاویر ماهواره‌ای را جمع آوری نماید. کتابخانه این مؤسسه دارای بیش از ۳۰۰۰ جلد کتاب فارسی و لاتین است. نقشه‌ها در کشورهای افقی در قسمت آرشیو نقشه نگهداری می‌شوند. نقشه‌ها پس از انتخاب از سوی کمیته، خریداری می‌شوند. تعدادی از نقشه‌ها از طریق اهدا و مبادله به آرشیو رسیده است. در اینجا نیز بازیابی نقشه‌ها از طریق اندکس نقشه انجام می‌گیرد. در این مؤسسه کار اصولی برای حفاظت و نگهداری نقشه‌ها انجام نگرفته است.^۴

۱۰- کتابخانه ملی ایران

در کتابخانه ملی نقشه‌ها را در بخش کانون اسناد نگهداری می‌کنند. تعداد آنها در حال حاضر به ۱۳۰۰ برگ نقشه می‌رسد. کتابخانه ملی نقشه‌های خود را از طریق قانون واسپاری دریافت می‌کند. در کتابخانه ملی نقشه‌ها پس از ثبت در دفتر، طبق قواعد انگلوامریکن فهرست‌نویسی و براساس رده‌بندی کتابخانه کنگره رده‌بندی شده و در کشورهای افقی نگهداری می‌شوند. میانگین تعداد مراجعان در ماه ۵۰ نفر می‌باشد. برای استفاده از بخش کانون اسناد، ارائه معرفی‌نامه ضروری می‌باشد.

کتابخانه ملی برای حفاظت نقشه‌ها از روش الصاق نقشه، با چسب مرطوب

روی پارچه استفاده می‌نماید.

۱۱- کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

در بخش اسناد کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تعدادی نقشه (حدود ۵۰۰۰ برگ) نگهداری می‌شود. نقشه‌ها بر حسب نواحی جغرافیایی در داخل کشورهای افقی قرار گرفته و هر کشور به یک استان اختصاص دارد. نقشه‌ها از طریق خریداری، مبادله و اهدا گردآوری شده است. نقشه‌ها در گذشته با استفاده از روش الصاق با چسب مرطوب روی پارچه مرمت می‌شد و در حال حاضر با استفاده از تجهیزات مدرن که برای این مهم در کتابخانه تعبیه شده، انجام می‌گیرد. امر فهرست‌نویسی و رده‌بندی اسناد و نظام دادن به مدارک، حدود یکسال پیش شروع شده و هر روز گروه زیادی از این گنجینه استفاده می‌کنند و در صورت ضرورت از نقشه‌های مورد نیاز، کپی تهیه می‌شود.

۱۲- کتابخانه مجلس شورای اسلامی

کتابخانه مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۰۴ تأسیس شد و یکی از قدیمی‌ترین کتابخانه‌های ایران به شمار می‌آید. اما با توجه به نقش حساس کتابخانه مجلس به عنوان یکی از نهادهای فرهنگی و تاریخی کشور، متأسفانه مجموعه‌ای کوچک از نقشه‌ها را در خود جای داده است ولی این تعداد کم نقشه فهرست‌نویسی و طبق رده‌بندی‌کنگره، رده‌بندی شده‌اند. گردآوری نقشه‌ها از طریق اهدا و خریداری بوده و هنوز نیز ادامه دارد. مراجعان با ارائه معرفی‌نامه می‌توانند از مدارک و نقشه‌ها استفاده نمایند. در کتابخانه برای حفاظت نقشه‌ها از پوشه‌هایی با خاصیت ضد اسیدی استفاده می‌شود.^۵

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

در راستای اهداف تحقیق و پاسخگویی به سؤالات، نتایج زیر از پژوهش در

۱- وضعیت نقشه‌ها از نظر تعداد، نوع و شکل

اولین سؤال اساسی این تحقیق به اندازه و شکل و نوع مجموعه نقشه‌ها در کتابخانه مربوط می‌شود. جدول یک نشان می‌دهد که هر یازده کتابخانه مورد پژوهش، مجموعه نقشه دارند که کمترین آن به کتابخانه مرکز آمار ایران با ۴۵ نقشه (۱۳٪ درصد) و بیشترین آن به قسمت آرشیو سازمان نقشه برداری کشور با ۳۰۰۰۰۰۰ نقشه (۸۵/۵ درصد) تعلق دارد. نوع چاپی نقشه رایجترین شکل نقشه در کتابخانه‌های مورد بررسی دیده می‌شود و هیچ نقشه‌ای به صورت میکروفیلم و میکروفیش در این کتابخانه‌ها موجود نمی‌باشد.

فراوانترین نوع مدارک موجود در کتابخانه‌های مورد مطالعه، نقشه است که ۹۷/۸ درصد می‌باشد. توزیع سایر مدارک نسبت به نقشه‌ها از تفاوت زیادی برخوردار است و مجموعه مدارک این کتابخانه‌ها در اولین نگاه ناهمگن به نظر می‌رسند. (جدول شماره ۱)

جدول شماره (۱): توزیع و درصد فراوانی منابع جغرافیایی در کتابخانه‌ها

تعداد	کتابخانه‌های چاپی		نقشه‌های خطی		نقشه برجسته		عکس هوایی		تصاویر ماهواره‌ای		اطلس		کتابخانه‌های دیجیتال		تعداد	نوع مدرک
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۳۰۰۰۰۰		۳۰۰۰۰۰	۸۵/۵	-	-	مشخص نشده	-	مشخص نشده	-	مشخص نشده	-	-	-	-	۳۰۰۰۰۰	سازمان نقشه‌برداری کشور
۲۸۱۲		۲۸۱۲	۰/۸۲			مشخص نشده		مشخص نشده		مشخص نشده				۲۸۱۲	سازمان جغرافیایی پژوهش‌های مسلح	
۲۲۶۹۰		۱۰۴۵	۰/۲۹	-	-	-	۱۲۱۸	۱۹/۵۶	۶	۱/۹	-	-	-	۲۲۶۹۰	مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران	
۵۰۰۰		۵۰۰۰	۱/۴۲	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵۰۰۰	کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران	
۱۰۰۶۶		۱۰۰۰۰	۲/۸۴			۶	مشخص نشده	-	۶۹/۲	۱۹/۰۹	-	-	-	۱۰۰۶۶	مؤسسه تحقیقات جغرافیایی دانشگاه تهران	
۷۷۶۱														۷۷۶۱	مرکز تحقیقات مناطق کوهپایه و بیابانی	
۲۴۳۸۸		۲۰۰۰	۰/۵۷	۴۰	۴۰	۱	۵۰۰۰	۸۰/۳۱	۷/۶۹	۷۹/۱۱	۱۰	۱۳/۳	۱۵	۲۴۳۸۸	مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سماب	
۵۳		۲۳۶۱۵	۶/۷۲	۶۰	۶۰	مشخص نشده	۸	۰/۱۲	مشخص نشده	-	مشخص نشده	-	-	۵۳	مرکز آمار ایران	
۵۰۵۱		۴۵	۰/۱۰۳	-	-	۲	۱	۱۵/۳۸	۰/۵۱	-	۵	۶/۷	-	۵۰۵۱	سازمان زمین‌شناسی کشور	
۱۳۱۲		۵۰۰۰	۱/۴۲	-	-	۱	-	۷/۶۹	-	-	۵۰	۱۶/۷	-	۱۳۱۲	کتابخانه ملی ایران	
۵۳		۱۳۰۰	۰/۴	-	-	۲	-	۱۵/۳۸	-	-	۱۰	۱۳/۳	-	۵۳	کتابخانه مجلس شورای اسلامی	
-		۵۰	۰/۱۰	-	-	۱	-	۷/۶۹	-	-	-	-	-	-		
۳۵۸۱۵		۳۵۰۹۱۷	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۳	۶۲۶۶	۱۰۰	۳۱۶	۱۰۰	۷۵	۱۰۰	۱۷	۳۵۸۱۵	جمع	
		۹۷/۸		۰/۳۵	۰/۰۰۳		۱/۷۴		۰/۰۹		۰/۰۲		۰/۰۰۵		درصد	

۲- روشهای ذخیره و بازیابی اطلاعات مجموعه‌ها

یافته‌های جدول شماره (۲) نشان می‌دهد که استفاده از اندکس نقشه، رایجترین روش تنظیم نقشه در این مراکز است و روشهای دیگر مانند نمایه سازی و رده‌بندی، اعم از دستی یا ماشینی هنوز در تنظیم اطلاعات نقشه‌ها رواج نیافته است. (که این وضعیت با کمبود کتابدار متخصص در کتابخانه‌های مورد بررسی بی‌ارتباط نیست) در کتابخانه‌های مورد بررسی نظم نقشه‌ها بر حسب شماره ثبت، رایجترین شکل رده‌بندی است.

جدول شماره (۲): توزیع و درصد فراوانی روشهای سازماندهی بر حسب روش تنظیم

درصد	جمع	بازیابی از طریق اندکس نقشه		نمایه سازی		فهرست نویسی ورده بندی	
		درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
۱۰۰	۱۱	۶۳/۶۴	۷	-	-	۳۶/۳۶	۴

۳- کاربرد رایانه

این بررسی نشان می‌دهد با اینکه حدود ۷/۷۲ درصد سازمانهای مورد بررسی از امکانات رایانه‌ای برخوردارند، از این امکانات از جمله: (سیستمهای اطلاعات جغرافیایی) در ذخیره‌سازی اطلاعات و چاپ و تکثیر نقشه استفاده نمی‌کنند و از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای فقط برای ورود اطلاعات مواد کتابی استفاده می‌شود و امر بازیابی اطلاعات منابع جغرافیایی که مهمترین هدف اطلاع‌رسانی این مراکز است هنوز کاربردی قابل توجه در کتابخانه‌های مورد بررسی ندارد. تنها در کتابخانه مرکز آمار ایران، بازیابی نقشه‌ها از طریق نرم‌افزار نوسا امکان پذیر است. سازمان نقشه برداری کشور، سازمان زمین شناسی کشور، اداره جغرافیایی نیروهای مسلح، مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران، مؤسسه جغرافیایی و

کارهای کارتوگرافی را با استفاده از نرم‌افزارهای جغرافیایی انجام دهند و این پیشرفت، کار چاپ نقشه را نیز بهبود بخشیده و توانسته‌اند نقشه‌ها را با کیفیت مطلوب چاپ نمایند.

جدول شماره (۳): توزیع فراوانی بکارگیری رایانه در کتابخانه‌ها

درصد	تعداد	استفاده از رایانه
۷۲/۷	۸	بلی
۲۷/۳	۳	خیر
۱۰۰	۱۱	جمع

۴- سایر یافته‌ها

دیگر یافته‌های به دست آمده از این تحقیق را می‌توان به شرح زیر مورد اشاره قرار داد:

الف) آمار نشان می‌دهد که کتابخانه‌های مورد بررسی از داشتن بودجه مستقل محرومند و از بودجه سازمان مادر استفاده می‌کنند و مجموعه سازی در این کتابخانه‌ها عمدتاً از طریق خرید و اهدا انجام می‌شود و انتخاب نقشه‌ها اغلب به صورت انفرادی است. تنها در مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران و مؤسسه تحقیقات جغرافیایی دانشگاه تهران، نقشه‌ها از طریق کمیته انتخاب تهیه می‌شوند و همچنین چون کتابخانه ملی نقشه‌ها را از طریق قانون واسپاری تهیه می‌نماید هیچ‌گونه گزینشی انجام نمی‌گیرد.

ب) این پژوهش نشان می‌دهد که سازمانهای مورد بررسی، نقشه‌ها را در بخش جداگانه‌ای (بخش آرشیو نقشه) نگهداری می‌کنند و تنها در مرکز آمار ایران نقشه‌ها در قسمت سمعی و بصری کتابخانه نگهداری می‌شود. وسیله بایگانی در سازمانهای مورد بررسی کشوهای افقی و عمودی است و روش نگهداری نقشه‌ها

ابتدایی است، تنها مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران و مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب نقشه‌های قدیمی خود را برای مرمت به سازمان اسناد ملی ایران می‌فرستند.

ج) بررسی نشان می‌دهد که آرشیو نقشه این سازمانها با سیستم قفسه بسته اداره می‌شود و مراجعه‌کنندگان با ارائه معرفی‌نامه می‌توانند نسخه‌ای از نقشه را برای خود تهیه کنند.

د) در زمینه مشکلات موجود، اغلب کتابداران به نامناسب بودن ساختمان آرشیو از نظر کمبود جا، نور، هوا، سرو صدا و نظافت اشاره نموده‌اند و تنها کتابخانه مرکزی به مشکل کمبود نیروی متخصص اشاره کرده است.

ه) این بررسی معلوم کرد که تحصیلات سرپرستان بخش آرشیو نقشه سازمانهای مورد مطالعه در سایر رشته‌ها، غیر از کتابداری و اطلاع‌رسانی است. به نظر می‌رسد که ناآشنایی این گروه با فلسفه و اهمیت کتابداری و اطلاع‌رسانی و مهارت‌های تخصصی و خدماتی این رشته، ممکن است مشکل‌آفرین باشد (جدول شماره ۴).

جدول شماره (۴): توزیع و درصد فراوانی سرپرستان قسمت آرشیو نقشه بر حسب درجه و رشته تحصیلی

رشته تحصیلی		کتابداری و اطلاع رسانی		سایر رشته‌ها	
درجه تحصیلی	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
حوزوی	-	-	۱	۱۰	
دکتری	-	-	۳	۳۰	
کارشناسی ارشد	-	-	۲	۲۰	
کارشناسی	-	-	۳	۳۰	
دیپلم	-	-	۱	۱۰	

تعداد کارکنان در کل کتابخانه‌ها ۲۵ نفر است که از این تعداد تنها ۴ نفر (۱۶ درصد)، فارغ‌التحصیل رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی‌اند. این ارقام مبین کمبود نیروی انسانی متخصص و آموزش دیده در سازمانهای مورد بررسی است (جدول شماره ۵).

جدول شماره (۵): توزیع و درصد فراوانی کارکنان قسمت آرشیو نقشه بر حسب درجه و رشته تحصیلی

سایر رشته‌ها		کتابداری و اطلاع‌رسانی		رشته تحصیلی
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درجه تحصیلی
۴/۸	۱	-	-	اجتهاد
-	-	-	-	دکتری
۱۴/۳	۳	۵۰	۲	کارشناسی ارشد
۴۲/۹	۹	۲۵	۱	کارشناسی
-	-	۲۵	۱	فوق دیپلم
۳۳/۳	۷	-	-	دیپلم
۴/۸	۱	-	-	زیر دیپلم
۱۰۰	۲۱	۱۰۰	۴	جمع
۸۴		۱۶		درصد

راهکارها

بی‌شک یکی از مشخصات برجسته دوران ما، مقام و اهمیتی است که نقشه در زندگی اجتماعی و سیاسی و فرهنگی ملل به دست آورده است. نقشه‌ها به دلیل ویژگیها و مزایایی که دارند در انجام کلیه برنامه‌های آموزشی و تعلیماتی می‌توانند مفید واقع شوند. توجه به اقداماتی که تاکنون در راه بهره‌برداری از نقشه‌ها

مدرسه به خوبی ثابت می‌کند. یعنی این مواد توانسته‌اند در غنی ساختن تجارب آموزشی شاگردان و کمک به پیشرفت ایشان مؤثر باشند. در چند سال اخیر کتابخانه‌ها و مراکز آموزشی کشور ماکم و بیش به تهیه نقشه رغبت نشان داده و اهمیت آنها را در آموزش درک کرده‌اند. مجموعه‌های ضعیفی از این مواد در کتابخانه‌های تخصصی جغرافیایی تهران وجود دارد و چنانکه باید و شاید به انتخاب و تهیه، فهرست‌نویسی، آماده‌سازی و نگهداری آنها توجه نمی‌شود. لذا فهرست‌نویسی و رده‌بندی و نگهداری این مواد براساس اصولی منطقی و روشهای استاندارد شده امری ضروری است. بنابراین لازم است از هم‌اکنون برای آینده برنامه‌ریزی شود و مجموعه‌های مورد اشاره با توجه به نیازهای آتی سر و سامان داده شوند. بر این اساس پیشنهاد می‌شود:

(۱) به دلیل گستردگی و پیچیدگی محتوای موضوعی نقشه‌ها، ضرورت دارد دست‌اندرکاران تهیه سرعنوانهای موضوعی، به تهیه و تدارک واژگانی کنترل شده برای نمایه‌سازی و تحلیل موضوعی نقشه‌ها اقدام نمایند.

(۲) به منظور بهره‌گیری مؤثر و مفید از مجموعه نقشه‌ها، توصیه می‌شود از نیروهای متخصص کتابداری و آشنا به جغرافیا و نقشه، در قسمت آرشیو نقشه، استفاده شود.

(۳) تلاش برای تهیه مجموعه‌ای روزآمد از نقشه، که باید به عنوان یک ضرورت مطرح باشد. البته با توجه به مشکلات مربوط به تأمین بودجه لازم برای تهیه نقشه، مسوولان می‌توانند به شیوه‌های مختلف استفاده مشترک از منابع بیندیشند و در این مورد خط‌مشی روشنی را نیز تهیه، مکتوب و ابلاغ نمایند.

(۴) به منظور جلوگیری از تصمیم‌گیریهای پراکنده در مجموعه سازی نقشه‌ها، بهتر است نقشه‌ها از طریق کمیته‌ای انتخاب و تهیه شوند. بودجه کافی برای تهیه نقشه‌ها اختصاص یابد؛ ابزار انتخاب نقشه‌ها نیز تهیه شود. در هر حال، ثبت نقشه‌ها به طور جداگانه یا در دفتر ثبت عمومی و همراه با سایر مواد کتابخانه

۵) فهرستی مشترک و روزآمد، در سطح ملی از نقشه‌های موجود در کتابخانه‌های فوق تهیه شود تا در سهولت اطلاع از محل منابع موجود در این کتابخانه‌ها تا حدی مؤثر باشد. البته لازم است ذکر شود که «ایفلا» در صدد تهیه راهنمای جهانی مجموعه نقشه است که به زودی در اختیار علاقه‌مندان قرار خواهد گرفت.

۶) در مورد نحوه امانت دادن نقشه‌ها، دستورالعمل مدونی تهیه شود. این موارد را می‌توان در برگه‌های امانت یا در بروشور کتابخانه درج نمود.

۷) برای مجموعه‌های بزرگ (که پیش‌بینی می‌شود در آینده نیز توسعه و گسترش خواهند یافت)، از قواعد انگلوامریکن برای فهرست توصیفی نقشه‌ها استفاده شود و به منظور نظم و ترتیب بهتر و بازیابی سریعتر از رده‌بندی مناسبی استفاده گردد. نوع رده‌بندی بهتر است مطابق با رده‌بندی متداول در کتابخانه انتخاب شود تا هماهنگی و یکنواختی بیشتری در کل کتابخانه فراهم آید.

۸) به منظور هماهنگی و رعایت یکدستی در تمام مجموعه‌های کشور در مورد سرشناسه (که ممکن است نام مؤلف، نام ناحیه یا عنوان باشد)، کتابخانه ملی برای انتخاب سرشناسه‌های مناسب تصمیم بگیرد و مراتب را ابلاغ نماید.

پیشنهادها

لازم به توضیح است که علیرغم تلاشهای بعمل آمده، این تحقیق نمی‌تواند عاری از نقص و ایراد باشد و از آنجا که پایانی برای علوم و زمینه‌های تحقیقی آن ممکن نیست، بنابراین موضوعات چندی وجود دارد که نیازمند به تحقیق و بهینه سازی‌اند. هر کدام از این موارد را می‌توان نقطه شروعی برای تحقیقات بعدی قرار داد. در زیر، چند مبحث به عنوان موضوع تحقیق پیشنهاد می‌گردد:

۱) بررسی وضعیت نقشه‌ها، عکسهای هوایی و تصاویر ماهواره‌ای در

۲) آشنایی با روشهای ذخیره و بازیابی عکسهای هوایی در مراکز اطلاع‌رسانی.

۳) بررسی مسائل و مشکلات سازماندهی نقشه‌ها و عکسهای هوایی در کتابخانه‌ها.

۴) معرفی کتابخانه‌های معروف حاوی نقشه در جهان و آشنایی با نحوه سازماندهی منابع جغرافیایی در این کتابخانه‌ها.

در خاتمه امید است که سازمانها بتوانند با استفاده از بهره‌گیری از فن‌آوری پیشرفته وضعیت نقشه‌های موجود در کتابخانه‌ها را، بیش از پیش بهبود بخشند و روح تازه‌ای در کالبد مجموعه‌های منابع جغرافیایی این مرز و بوم بدمند. ان شاء الله.

پانویسها:

۱. سازمان نقشه برداری کشور، مرزهای بیکران فضا. س ۱، ش ۲، ۱۳۶۴. ص ۱۸.
۲. کارتوگرافی سحاب، ستاره دنباله دار چاپ نقشه در ایران. ماهنامه صنعت چاپ. ش ۱۹۳. دی ماه ۱۳۷۷. ص ۴۴-۴۵.
۳. بروشور اطلاعاتی مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران. تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، ۱۳۷۵. ص ۵-۶.
۴. طاهرپور، پوراندخت. مواد و وسایل سمعی و بصری در کتابخانه‌ها با بررسی کتابخانه‌های دانشگاه تهران. پایان‌نامه فوق لیسانس کتابداری، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران، ۱۳۵۲. ص ۶۷.
۵. صمیمی، گلغام. بررسی وضعیت نقشه‌ها و اطلسها در ایران بویژه در کتابخانه‌های تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران، ۱۳۵۴. ص ۸۴-۸۵.

منابع:

۱. قریشی، سوسن. بررسی سازماندهی مواد دیداری و شنیداری در کتابخانه‌ها و مراکز. پایان‌نامه فوق‌لیسانس کتابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۰. ص ۲۰-۳۷.
۲. بزرگی، اشرف السادات؛ سلطانی‌فر، صدیقه. فهرست نقشه‌های فارسی موجود در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۷۱. ص ب - ج.
۳. مؤیدطلوع، پرویز. فهرست‌نویسی مواد نقشه‌ای براساس قواعد (CM) ISBD. پایان‌نامه فوق‌لیسانس کتابداری، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران، ۱۳۶۴. ص ۱-۶۱.
۴. انجمن کتابداران امریکا و دیگران. قواعد فهرست‌نویسی انگلواامریکن. ترجمه رحمت‌الله فتاحی. مشهد، آستان قدس رضوی، معاونت فرهنگی. ۱۳۷۱. ص ۱۵۷-۱۹۵.
۵. حاذق، فریدون. قواعد فهرست‌نویسی و رده‌بندی ساده مواد غیرچاپی. تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۲۵۳۶. ص ۵۴.
۶. ربیعی، اکرم. نقشه در کتابخانه. رشد آموزش جغرافیا. دوره هشتم، ش ۳۲، ۱۳۷۱. ص ۴۸-۵۱.